

Wat is empirische rechtswetenschap? (Jaap Hage, Universiteit van Maastricht)

Gedurende vele jaren heb ik het genoeg gemaakt Frans Leeuw als naaste collega te hebben in de capaciteitsgroep *Grondslagen en methoden van het recht* van de Universiteit Maastricht. Frans is een bevlogen en erg enthousiaste collega en ik heb dan ook genoten van menig gesprek over rechtswetenschap, al dan niet empirisch, en over de methode van wetenschappelijk onderzoek. In tenminste één zo'n gesprek heb ik Frans ooit plagerig toegevoegd dat het volslagen onduidelijk is wat empirische rechtswetenschap precies is. Niet dat ik niet weet wat empirische rechtswetenschappers plegen te doen; mijn probleem was dat het me ontging wat daar nu speciaal empirisch aan was op een manier dat traditionele rechtswetenschap niet empirisch zou zijn. Ik grijp deze gelegenheid graag aan om mijn waardering voor Frans handen en voeten te geven door het verschil tussen empirische en niet-empirische rechtswetenschap in twijfel te trekken.

Wat maakt een wetenschap empirisch? Een te eenvoudig antwoord is dat een wetenschap empirisch is als deze is gebaseerd op zintuiglijke waarneming. Zolang niet duidelijk is wat wordt bedoeld met 'gebaseerd op', is dit nietszeggend.

Een ander antwoord is dat in een empirische wetenschap hypothesen worden getoetst door middel van zintuiglijke waarneming. In de empirische cyclus zoals die wordt beschreven door De Groot speelt waarneming op twee plaatsen een rol: aan het begin van de cyclus als een hypothese wordt geformuleerd en halverwege als op de hypothese gebaseerde verwachtingen door middel van zintuiglijke waarneming worden getoetst. De rol van waarneming in hypothesevorming maakt een wetenschap nog niet empirisch. Als in de wiskunde de waarneming van een aantal veelvlakken bij een onderzoeker een hypothese oproept over de relatie tussen de aantallen hoeken, ribben en zijvlakken (de formule van Euler), maakt dit de wiskunde nog niet tot een empirische wetenschap.

Gaat het dan om de rol van zintuiglijke waarneming bij de toetsing van hypothesen? Als hypothesen aan zintuiglijke waarneming getoetst zouden worden, zou dit mogelijk het geval zijn. Alleen: als we Popper mogen geloven, worden hypothesen niet getoetst aan zintuiglijke waarneming, maar aan andere theorieën. Dat moet ook wel, want volgens Popper is toetsing een logische afleiding en er bestaan geen logische relaties tussen theorieën en waarnemingen.

Ik zal later ingaan op de tegenwerping dat in een empirische wetenschap theorieën weliswaar niet worden getoetst aan zintuiglijke waarneming, maar aan theorieën die zijn gebaseerd op zintuiglijke waarneming.

Als theorieën worden getoetst aan andere theorieën, doet het er in beginsel niet toe waar de theorieën vandaan komen. Overigens, zelfs als dat er wel toe zou doen,

hebben we niet meer dan theorieën over waar (andere) theorieën vandaan komen en zitten we nog steeds in het domein van de theorieën.

Wie een beetje zicht heeft op kennisleer, ziet al aankomen waar dit betoog naar toe gaat. Als theorieën enkel kunnen worden getoetst aan theorieën, is het enige verband dat overblijft met de 'objectieve' werkelijkheid de theorie dat een (andere) theorie deze objectieve werkelijkheid weerspiegelt en dat de werkelijkheid dus is zoals deze theorie beweert. Kennisverwerving heeft dan hooguit indirect - dat wil zeggen via andere theorieën - te maken met een relatie tussen een theorie en de werkelijkheid. Het best haalbare is dan het construeren van een samenhangende (coherente) theorie, waarbij coherentie de enige kwaliteitstest is en de relatie met een externe werkelijkheid, al dan niet gelegd via zintuiglijke waarneming, er niet toe doet. Kortom, in deze coherentietheorie van gerechtvaardigde kennis is er geen rol voor zintuiglijke waarneming als zodanig.

Dit sluit natuurlijk niet uit dat bij het ontstaan van sommige theorieën zintuiglijke waarneming wel degelijk een rol speelt, ook al draagt die zintuiglijke waarneming niet bij aan de kentheoretische kwaliteit van de theorie. Dan zou het empirische karakter van een theorie niet per se een verdienste zijn, maar misschien wel een kentheoretisch irrelevante eigenschap. Er zou dan een verschil bestaan tussen empirische en niet-empirische wetenschap, al zou coherentie - en niet de oorsprong van hypothesen - de relevante factor zijn voor de kentheoretische waardering van de theorieën.

Dit brengt ons terug naar de tegenwerping dat een empirische wetenschap hypothesen toetst door te proberen deze te falsificeren op basis van theorieën die zijn gebaseerd op zintuiglijke waarneming. En daarmee zijn we ook weer terug bij de vraag wat het wil zeggen dat een theorie is gebaseerd op zintuiglijke waarneming. Dat kan niet betekenen dat de theorie is gerechtvaardigd door zintuiglijke waarneming, want we hebben al gezien dat dit niet werkt. Maar zoals uit het boven gegeven voorbeeld van de formules van Euler blijkt, volstaat het antwoord dat empirische theorieën door zintuiglijke waarneming zijn veroorzaakt, ook niet.

Maar misschien werkt een combinatie van de twee antwoorden: een theorie is gebaseerd op zintuiglijke waarneming als hij getoetst is aan de hand van theorieën die zelf direct of indirect veroorzaakt zijn door zintuiglijke waarneming.

Als dit laatste antwoord correct zou zijn, is het probleem van het empirische karakter van een theorie verschoven naar de aard van veroorzaking. Mensen worden van jongs af aan, zelfs al voordat ze worden geboren, bloot gesteld aan stimuli waarop hun zintuigen reageren door impulsen naar hun hersenen te sturen. In de hersenen, en zelfs al daarvoor in het niet-centrale zenuwstelsel, worden die impulsen bewerkt en het resultaat van deze bewerking is zowel afhankelijk van de impulsen als van de

voorafgaande hersentoestand. Het resultaat van dit proces wordt gedistribueerd in de hersenen opgeslagen. De theorieën die mensen er op na houden vinden hun fysieke weerslag in deze hersentoestanden, al is het niet eenvoudig – en misschien zelfs principieel onmogelijk – om een plaats aan te wijzen waar een bepaalde theorie ‘zit’. Maar als deze eenvoudige weergave van hoe kennisverwerving verloopt enigszins correct is, is het onmogelijk te onderscheiden tussen theorieën die wel en theorieën die niet mede veroorzaakt zijn door zintuiglijke waarneming. Het is blijkbaar niet alleen zo dat alle waarneming theorie-geladen is, het is ook zo dat alle theorie waarneming-geladen is. Dit betekent dat het niet mogelijk is om empirische theorieën van niet-empirische te onderscheiden aan de hand van de test of de betrekken theorieën gebaseerd zijn op zintuiglijke waarneming. Alle theorieën zijn immers mede gebaseerd op zintuiglijke waarneming.

Ook traditionele rechtswetenschappelijke theorieën zijn mede gebaseerd op zintuiglijke waarneming. Dergelijke theorieën bieden beschrijvingen van de inhoud van het recht. Deze beschrijvingen worden gerechtvaardigd door middel van beschrijvingen van individuele rechtsregels en rechten en theorieën over ‘de feiten’. Vanzelfsprekend zijn theorieën over de feiten mede gebaseerd op zintuiglijke waarneming, maar ook beschrijvingen van individuele regels en rechten zijn dat. Regels en rechten vinden hun oorsprong namelijk meestal in wetgeving en rechtspraak in de ruime zin. De processen van wetgeving en rechtspraak zijn ‘gewone’ gebeurtenissen in de sociale wereld en theorieën daarover zijn ‘gewoon’ mede gebaseerd op zintuiglijke waarneming. Dat na de waarneming nog heel veel bewerking plaats vindt, doet hier niet aan af. Sterker nog: ook voor theorieën die traditioneel als empirisch worden gezien – die van de natuurwetenschappen bijvoorbeeld – zijn het resultaat van heel veel bewerking na de input van de zintuigen.

Met name theorieën die iets willen zeggen over causaal verband of – wat uiteindelijk op hetzelfde neerkomt – over mechanismen, berusten op duidelijk herkenbare bewerking na de fase van zintuiglijke input. Zoals Hume al uitlegde, hebben we geen zintuigen om causale relaties waar te nemen. We hebben wel theorieën over hoe we uit theorieën die dichter bij de zintuiglijke waarneming staan andere theorieën kunnen afleiden die betrekking hebben op causale relaties. Maar het veelvuldig gebruik van het woord ‘theorie’ in deze zinnen geeft al aan dat het hier om een bijzonder theoretische aangelegenheid gaat. Traditionele rechtswetenschappelijke theorieën zijn gebaseerd op een combinatie van zintuiglijke waarneming en interpretatie van de resultaten daarvan. Theorieën over causale relaties in de sociale werkelijkheid zijn gebaseerd op zintuiglijke waarneming en al dan niet expliciete theorieën over het destilleren van causaliteit uit waarnemingsgegevens. Als er al een principieel verschil bestaat tussen deze twee soorten van theorieën, dan zit het verschil niet in hun al dan niet empirische karakter.

Samenvattend meen ik te kunnen stellen dat:

1. de rol van zintuiglijke waarneming in theorievorming altijd aanwezig is, maar vaak toch wat overschat wordt;
2. het helemaal niet duidelijk is wanneer een theorie is gebaseerd op zintuiglijke waarneming;
3. dat het verschil tussen traditionele en 'empirische' rechtswetenschap niet zit in de rol van de zintuiglijke waarneming.

De vragen die ik in dit korte stukje heb aangesneden zijn te ingewikkeld om in een kort stukje te beantwoorden. Mijn poging om dat toch te doen was dan ook gedoemd om te mislukken. Maar als de poging een zinvolle bijdrage kan zijn aan een doorlopende dialoog, heeft het aan zijn functie voldaan. Ik hoop dat Frans die dialoog zal voortzetten nadat hij officieel afscheid heeft genomen van het WODC.